

СІВЕРЯНСЬКІ ЛЕГЕНДИ

БАТУРИНСЬКІ МОТИВИ

1. Про бідне і багате місто.

Народ говорить, що Батурин будували разом з Коропом. Коли закінчили той та другий, то й кажуть: ну, будемо дивитися, хто в Батурині і Коропі увійде першим жити. Якщо в Коропі увійде першим жити бідний, то він (Короп) буде містом багатим; якщо ж в Батурині першим жити прийде багатий, то він (Батурин) буде в майбутньому бідним містом. Ось і дивляться: в Коропі увійшов бідний, а в Батурині багатий.¹

2. Мазепи і Мотрі дуб.

У батуринському парку ще у XIX столітті стояв старий, вже трухлявий дуб. Середина його вигнила і становила велике дупло. На корі дуба хтось вирізав великі дві літери М. За переказами, тут зустрічався Мотря Кочубей та гетьман Іван Мазепа. Біля дуба він їй освідчився у коханні¹, співав власні пісні².

3. Проклята Мотря.

За те, що Мотря покохала Мазепу, мати її зненавиділа, всіляко ображала — біла. Після смерті дівчини у Чернігові на Валу стали бачити її на Пречисту. Старожили оповідають, що у цей день опівночі, коли ще не співають пісні, Мотря ходить біля «мазепиною будинку»¹. Вся вона в золоті. Довгі коси, мов гадюки, з плеч спадають. Біле чоло прикрашене сяючими клейнодами. Вони аж зоріють, вилискують у нічній темряві. Кого стріне Мотря, просить хрестом преславним її охрестити і зняти материне прокляття².

4. Мазепині скарби.

Покидаючи в жовтні 1708 року Батурин, Мазепа, мовби передчуваючи, що з ним далі трапиться, розповів Мотрі про свої скарби — бочки з золотом та коштовностями, які ніби приховав у підвалах будинку полкової канцелярії Чернігова.

Прокляття, яке виголосили церковні ієрархи у листопаді 1708 року у Глухові, за народним переказом, перейшло і на всю власність гетьмана, навіть на його палке кохання — Мотрю. Душа останньої блукає по землі і охороняє скарби Мазепи від крадіїв. Мотря просить опівночі у ніч під Усипання Богородиці у зустрічних людей зняти з неї прокляття, молить перехрестити її. Але прокляття настільки сильне, що люди з жахом тікають від Мотрі. З тих причин скарби Мазепи і досі не розшукані.¹

5. Портрет Мотрі?

Після подій 1917 року один з нащадків Кочубейів спішно виїжджав за кордон. Граф залишив господарство на вірну йому людину, якій передав на зберігання невеликий тюк, в якому ніби були портрети Любові Федорівни Кочубей та її дочки Мотрі. «Як око в лобі пильнуй,

— сказав він йому, — портрети тут мої родинні. Не збережеш — душу витрясу, голову відірву, з-під землі тебе, хлопче, дістану, зрозуміло?»¹

Кочубею не вдалося повернутися додому. Розкуркулили згодом і дядька, який зберігав на горищі цінності графа. Будинок перейшов у власність однієї батуринської родини.² Якось бабуся на горищі знайшла згорток з картинами — на одній з них була намальована красуня. Кілька десятиліть потім до наших днів жила легенда про віднайдений портрет Мотрі Кочубей³. У 50-х роках в Острі поблизу Батурина доживав віку останній чернець Крупицько-Батуринського монастиря. Він продовжував вести літопис. Краєзнавець Микола Іванович Скляр бачив на власні очі грубезний фоліант, оправлений сріблом.⁴ У літописі він прочитав про те, що одного літа Кочубей їздив з доньками до Парижа і там якийсь знаменитий італійський майстер намалював портрет його пещениці. Він був освячений у Миколаївській церкві монастиря.⁴ Отже, до наших днів дійшов її образ?

Малюнок красуні перейшов бабусиному синові, який живе у Києві. Фахівці, ознайомившись з ним, були розчаровані: на жаль, вони побачили на зображенні звичайну лубочну літографію XIX століття.⁵ Хоча, можливо, десь й існує портрет красуні, яку кохав гетьман.

6. Мужня дочка дяка.

До Меншикова привели перебіжчика з Батурина. То був Іван Ніс, який тримав образу на Мазену і був невдоволений його несподіваним перевтіленням.

— Я знаю, як взяти цієї ночі Батурин, — сказав він царському генералові.

— Як же? — здивувався Меншиков.

— Знаю потайний хід у фортецю...

— А що просиш за це?

— Небагато... Помилуйте мою наречену, дякову дочку.

Меншиков пообіцяв пощадити сім'ю останнього, і вже невдовзі гренадери один за одним пробиралися потайним ходом. Іван Ніс зупинився біля хатини дяка, позвав свою наречену. Була вона вражена його зрадою. Вхопила пістоля і застрелила провідника москалів. А невдовзі з батьком кинулися до тайника, щоб зупинити солдатів. Та сили були нерівні — їх закололи багнетами...!

7. Нагорода Меншикова.

Вже уся гетьманська столиця вигоріла, і люд її був нещадно знищений. Лише одна похилена хатина на околиці залишилась. Прийшов її підпалювати гренадер, а назустріч йому бабуся:

— Соколику-синочку, змилюється наді мною і хатиною. Бог тобі допоможе!

Розжалобили його ті слова, пожалів він її. Подивився тільки довкола — чи ніхто не бачить, як не виконує наказ. І пішов. На свою біду, другого дня батуринська бабуся вирішила подякувати найвищому начальнику за подароване життя, неспалену хату. Привели її до Меншикова.

— А хто ж тебе врятував, бабцю? — запитав він її.

— Не знаю, — чесно сказала вона. Тоді Меншиков поставив рядами все своє військо і промовив:

— Покажи, бабцю, хто він, я йому орден дам.

Довго йшла старенька солдатськими рядами і нарешті потрапила на солдата-рятівника, розцілювала його. Меншиков причепив орден на

груди молодого хлопця. Та не тішився москаль ним. Наступного дня його четвертували, а бабусю з хатою спалили.¹

8. Мазепина печера.

Мазепа зробив собі потаємний хід. Говорять, що вів він з дзвіниці аж до Рикова, а інші — що тільки до собору.

Ходили ним, так кажуть, що не можна далеко пройти. Тільки до останніх дверей дійдуть — так і свічки погаснуть.

Ходив цим проклятим ходом і архімандрит: до 12 дверей дійшов і знову свічки погасли. Говорять, що ці двері заговорив Мазепа, і там стоїть стовп залізний, а на ньому шабля мазепинська і шапка. Як стануть його проклинати у церкві, так уся печера тоді гуде здорово-сильно, а стовп з шапкою тремтить, і не можна до них досягнути, бо сам Мазепа їх заговорив.¹

9. Таємні ходи.

Говорять, що ще за гетьманщини або й перед нею у Батурині були зроблені потаємні ходи від місця палацу Мазепи аж до центру. Також ходи з'єднують церкву і палац Розумовського. Навіть на той бік Сейму зроблений підземний хід.¹

Куди вели підземні вилазки, ніхто не знав. Казали, що ведуть вони навіть у Бахмач², бо там на місці Мазепинського дому траплялися провали землі.²

Батуринці пам'ятають легенду про «бабку-хімородицю». Вона у скрутні години для Мазепи радила йому перекувати при втечі власного коня. Сліди від обернених назад підков могли б затримати переслідувачів. Мазепа послухався чарівниці і за її порадою з перекутим конем ніби втікав підземним ходом.

10. Скарби Батурина.

Народні перекази засвідчують: вся земля Батурина всяяна скарбами, як весняне поле зерном. Вони будуть знайдені тільки в певний час, оскільки щодо їх оголошено прокляття¹.

Батуринці намагалися відшукати сховане золото, коштовності у палаці Розумовського. Але, розібравши цеглу, кахлі (чим завдали великої шкоди пам'ятці архітектури), нічого не знайшли.²

Говорять, ніби скрипаль Гусака нечиста сила занесла на башню палацу-замку і всю ніч пригощала його вишуканими стравами та напоями. А вранці скрипаль побачив, що пригощався нечистотами³.

11. Хитрий прохач.

Один український поміщик внаслідок несправедливого судового вироку був позбавлений всього свого набутого і декілька раз приносив він на суддів письмові скарги, але вони не доходили до графа К. Розумовського. Без всякого успіху старався він особисто зустрітись з ним. Насамкінець за порадою свого приятеля пробрався через сад до графського кабінету і очікував у сінях його появи. За запевненнями друга, граф, як правило, після обідньої перерви, виходив у сад, у той час як наближені до нього люди займалися більярдом та іншими іграми. Тільки бідний прохач, прихилившись до дверей, став очікувати сприятливої для нього хвилини, як почув важкі кроки графа. Після хвилинного шуму повертається тиша. Поміщик прихилиється до дверей, аби краще почути, що за ними діється. І ось враз знову почувлись кроки. Часто скрута породжує миттєвий здогад: бідняк нагнувся до порога, просунув через нього свою чолобитку і прихилився до кутка, очікуючи в страхі та трепеті вирішення своєї долі. Невдовзі папір зник і згодом з'явився з-за порогу. З спішністю схопив він його і, не огля-

даючись назад, побіг з саду до свого приятеля. Подив його ще збільшився, коли, розкривши просьбу, дізнався він, що граф не тільки велів суду повернути йому несправедливо забраний маєток, але ще й додатково задовольнити всі понесені збитки.

— Хто привів до Вашого Сіятельства цього прохача? — запитували згодом графа його приближені.

— Ніхто, — відповів він.

— Де ж ви його бачили?

— Ніде.

— А яким чином дійшла до вас просьба?

— Таким, яким і хитріший з вас не вмів би скористатися: вона пролізла через поріг...

12. Щедрий Кирило Розумовський.

Об'їжджаючи свої батуринські володіння, К. Розумовський примітив одну бідненьку хатину, яка стояла серед поля, і виявив бажання, аби вона була перенесена на інше місце.

— Не можна цього зробити, — сказав управитель. — Ця хатка належить козаку.

— Так купи її, — відповів граф.

— Він дуже гонористий, — продовжив управитель. — Хоче за цей шалаш три тисячі карбованців.

— Ти не вмієш торгуватися, — сказав граф. — Пришли його до мене.

І ось козак з'явився у призначений час в Батурин. Почались у нього переговори з графом. Останній доводив йому, що він занадто дорого просить за свою хату, при якій всього-на-всього десять чи двадцять десятин землі. Козак говорив же, що у нього було більше десятин, але графські хлопці їх відрізали. Насамкінець, після тривалого торгу, козак згодився збавити п'ятсот карбованців. Зраділий, мабуть, цій уступці, Кирило Розумовський відразу встав з крісла і витягнув з стола замість 2500 карбованців 5 тисяч карбованців. Віддаючи гроші козаку, він сказав:

— Дивись, щоб через три дні не було вже твоєї хати на моїй землі. Козак почав проситися:

— Кирило Григоровичу, я ж не встигну переселитися. Де я найду собі нове місце?

— Це моя справа, — відказав граф. Обернувшись до управителя, він продовжив:

— Відведи йому у кінці моїх володінь подвоєну кількість купленої у нього землі і збудуй на мій же кошт нову хату!

П Р И М І Т К И

1. Про бідне і багате місто

1. Записав краєзнавець Михайло Ісаєнко у 1860 році у Батурині (Черниговские губернские ведомости. — 1860. — № 14)

2. Мазепи і Мотрі дуб

«Гетьман-ловелас», «звабник» — такі означення щодо особи Івана Мазепи, що побутують і в сучасних дослідженнях, публікаціях, незважаючи на політичну реабілітацію головного керманіча України кінця XVII — початку XVIII століть, закріплюють у свідомості загалу інерційне негативістсько-скептичне сприйняття цієї неор-

динарної історичної постаті. Нічого дивного у цьому нема: адже які б важливі діяння не здійснив той чи інший діяч, авторитет політика у великій мірі залежатиме від дійсних моральних засад його поведінки. Цей бік життя у гетьмана найбільш вразливий. Мазепі, можливо, як ніякому іншому політику, «пощастило» на прискіп-лив увагу у свій час опозиції, заздрісників, а згодом навіть таких відомих поетів, як Байрон, Пушкін до його найпогаємнішого, найінтимнішого. Причиною тому, як не парадоксально, стали не стільки сюжетно-інтригуючі подробиці його біографії, а в першу чергу чітка державотворча політична лінія гетьмана, поразка політика-самостійника, який здійснив невдалу спробу знайти кращий шлях для свого народу.

Першим вистрілив облудним пером по Мазепі польський шляхтич Ян Пасек. У молоді роки він разом з майбутнім гетьманом України служили при дворі Яна Казимира, володаря Речі Посполитої. Я. Пасек, за всіма ознаками, був учасником протикоролівської змови. Юний Мазепа, дізнавшись про це, повідомив про змовників короля. Пажу Яна Казимира вдалось виправдатись, уникнути серйозного покарання, але про вчинок свого кривдника він не забув. Коли Мазепа на Лівобережжі України зробив запаморочливу кар'єру, був обраний гетьманом, заздрісний невдаха-мемуарист написав спогади, у яких незаслужено колишнього викричав. За його версією, шляхтич Фальбовський прозвич «дон-жуана» Мазепу, який вчашав до його дружини, досить сороміцьким способом — прив'язав голого до коня і нустив: зухвальця через тернову лісову гущину. Ось, мовляв, якого хвойду вибрала Україна!

Коли ж історики почали вивчати подробиці цього «викриття XVII віку», то з'ясувалося, що у ньому, по суті, немає реального фактажу, зате більш ніж достатньо літературної гіперболізації. У цьому зв'язку польський дослідник Олександр Брюкнер назвав Пасека «неймовірним брехуном». Загалом до такого ж висновку прийшов і у XIX столітті київський архівіст Іван Каманін.

Чи ж був у той час закоханим Мазепа? Як свідчать документи, володимирський суддя Ян Загоровський у 1663 році подав розвідну справу проти своєї молодой дружини, у якій він знайшов чимало подарунків від 24-річного Мазепи. Ясна справа, цього звинувачення для розлучення було замало, а тому ревнивий чоловік, на нашу думку, постарався звинуватити дружину і її симпатика мало не в замаху на його життя. Оскільки Мазепа не був осуджений, то з цього випливає дуже простий висновок: доказів протиправних дій молодого шляхтича Загоровський не мав. Певно, все ж такі висловлені на суді підозри, взаємні кривдні образи вплинули на судовий процес, який більше всього завершився розлученням Загоровських. На це вказує така деталь. В одному з виданих тоді родовідників Ян Загоровський згадується вже з іншою дружиною — Софією Корчмінською.

Олена Загоровська 12 років позивалася з чоловіком за спадщину. Не знати, чи їй вдалося її виграти процес. А ось з Мазепою вони все ж таки, здається, одружились. У синодику Крупицько-Батурицького монастиря у поминальній на рід гетьмана я знайшов не тільки ім'я його батька, а й якоїсь Олени. Певно, це була перша дружина І. Мазепи, Загоровська, яка рано пішла з життя. Поряд з нею названі імена Євдокії, Варвари, Тетяни. Чи не були це від першого шлюбу діти, які загинули від якої-небудь морвиці чи набігу кримчан?

У 1674 році Іван Мазепа потрапив у полон до запорожців і, невдовзі помилуваний, служив на Лівобережжі Самойловичу. Можливо, на Правобережжі за його зраду до його родини вжили репресивних заходів?

Гамбурзька газета «Гісторіше Ремаркс», подаючи 27 листопада 1703 року біографію Мазепи, зазначає, що він був одружений на багатій вдові, яка померла у 1702 р., і «мав тільки одну доньку, що дуже скоро пішла з життя». За однією історичною версією, він одружився на дочці Білоцерківського полковника С. Половця Ганні Фридрикевич (вдові полковника Самуїла Фридрикевича), за іншою — на близькій родичці Прилуцького полковника Д. Горленка. На наш погляд, остання найбільш вірогідна. Адже Горленко був найближчим другом гетьмана.

Ганна Фридрикевич же ще раніше, 1663 року, стала дружиною Самуїла Фридриха. Отже, вона була на той час значно старшою Івана Мазепи: (найбільш авторитетні історичні джерела називають рік його народження 1639-м, що, природно, ставить під сумнів їх подальший шлюбний контракт).

Друга дружина, як повідомляє згаданий синодик, народила Варвару та Івана, які померли «младенцями». Отже, після 1702 року 63-річний гетьман залишився сам, не маючи прямих нащадків. На той час Іван Степанович, до речі, не почувався добре, виглядав набагато молодшим своїх років. Французький посол Жан де Блюз, який мав зустріч з гетьманом у 1704 році в Батурині, так описує його: «Вигляд у нього суворий, очі блискучі, руки тонкі й білі, як у жінки, хоч тіло його міцніше, ніж тіло німецького рейтара, верхник з нього знаменитий. Він дуже поважний у козацькій країні, де народ, загалом, — свободолюбний і гордий, мало шанує тих, що ним володіють».

Природно, після смерті дружини гетьман-вдовіць мав право подумати про своє подальше особисте життя і насамперед про спадкоємця. Адже рід Мазепи по його лінії міг обіртатися на нього. Така була неприємна реальність. Він дуже бажав

мати дочку чи сина, але через певні обставини (чи хвороби дружин, чи інфекційні моровиці) діти помирали, залишаючи батькові сум та гіркогу. Мазепа часто приїжджав у Батурицько-Крупницький монастир молитися за померлих, перевіз сюди з Києва мощі святої Варвари, дарував ченцям значні кошти. Але доля його знову і знову не милувала.

У 1704—1705 роках гетьман зробив свій новий вибір — його обраницею стала дочка генерального судді Василя Кочубея Мотря, який на той момент сповнилося 16—18 літ. Звичайно, вікова різниця між дівчиною, що тільки досягла повноліття, і гетьманом була великою. Ми й сьогодні не сприймаємо схвально і без сумнівів подібні інтимні взаємини, а тим паче шлюб. Хоча у феодальному суспільстві вони були звичною річчю. Таким чином, батьки часто вирішували фінансові, майнові проблеми. Однак історики, які звинувачують Мазепу в облуді, збезчещенні Кочубеїв і т. п., не враховують одну важливу деталь: гетьман домагався руки Мотрі, яка відповіла йому взаємністю! Вона бажала вийти заміж за нього! Зрозуміти стан юного дівочого серця не важко: Іван Степанович для неї був у першу чергу уособленням мудрого керівника, шанованої всіма людини. Хіба він не міг зачарувати будь-кого своїм розумом? Той же Балюз згадував, що бачив у гетьмана розкішну бібліотеку, французькі та голландські газети, його вразило, як Мазепа з лікарями-німцями говорив по-німецьки, а з італійськими майстрами — по-італійськи!

До того ж, І. Мазепа був не тільки вдумливим політиком-державотворцем, а й чутливим й сердечним поетом. Його інтимна мова листів і ніжна, і зворушлива. «Щасливіші мої письма, що в ручентках твоїх бувають, ніжелі мої бідні очі, що тебе не оглядають», — писав він Мотрі.

Трагічно склалися взаємини між юною Кочубеівною та гетьманом. Мати дівчини відмовила гетьманові у його просьбі віддати заміж за нього свою улюбленицю. Дізнавшись про це, дочка Кочубея втекла у гетьманський палац. Гетьман, однак, змушений був відправити її назад додому. У своєму листі до любові він виправдується:

«Мое серденько!

Зажурилася, почувши од дівки таке слово, же Ваша Милість за зле на мене маеш, іже Вашу Милість, при собі не задержалем, але одослал додому. Уваж сама, що б з того виросло. Першая, що б твої родичі по всім світі розголосили: же взяв у нас дочку у ночі гвалтом і держить у себе місто наложниці. Другая причина, же державши Вашу Милість у себе, я бим не могл жаждою мірою витримати, да і Ваша Милість также: мусіли бисьмо із собою жити так, як малженство каже, а потім прийшло би неблагословеніе од Церкви і клятва, жеби нам з собою не жити. Гді ж би я на той час поділ. І мні б же чрез тее В. М. жаль, щоб есь на-потом на мене не плакала».

Цей лист вказує на те, що гетьман був все-таки розсудливою і високоморальною людиною, яка не могла піти проти Бога і суспільних звичаїв заради особистої втіхи. Як видно з листування закоханих, вони виношували якісь плани для законного поєднання. Проте, на жаль, їх важко було здійснити без батьківського благословення. Історик М. Маркевич у 1843 році опублікував записку Мотрі Кочубей до Мазепи: «Пусть будет так, или не так, но наша любовь не изменится. Пусть накажет Бог несправедливому, а я, хоть любящи, хоть не любящи меня, буду, как обещала, до гроба тебя любить, и не перестану любить от всего сердца, на зло врагам моим».

Про цю клятву писав І. Мазепа: «Спомни тільки на свої слова, спомни на свою присягу, спомни на свої рученьки, которіє мені не поеднокрот давала, же мене, хочь будешь за мною, хочь не будешь, до смерті любити обіцяла».

Поривання дівчини до гетьмана жорстоко гасила мати. Мотрю дома не тільки соромили, а й навіть «катували» (про це вона жалілась Івану Степановичу). З болем про знущання над своєю обраницею дізнався Мазепа. «Знав би я, як над ворогами помститися, тільки тв мені руки зв'язала», — зазначає він в одному з листів. В іншому він, як видно, змирився з невтішим присудом долі і просить кохану не вдаватися до крайнощів:

«Мое сердце коханое!

Сама знаєш, як я сердечне, шалене люблю В. М.; еше нікого на світі не любив. Так, Мое б тоє щастє і радість, щоб нехай їхала, да жила у мене; тільки ж я уважив, який конець з того може бути, а звлаща при такой злостини заедливости твоїх родичів. Прошу, моя любенько, не одміняйся ні о чом, яко юж не поеднокрот слово свое і рученьку дала есь; а я взаемне, поки жив буду, тебе не забуду».

Поріднитись з гетьманом, якимось царським вельможею у ті часи вважалося нормально-позитивною справою. Чому ж Кочубей так вперто стояв на своєму? Чи не тому, що знали про наміри Мазепи, задумували здійснити шляхом доносу переворот і, відповідно, скинувши гетьмана з уряду, зайняти його місце?

У прагненні добитись свого Кочубей навіть не поразувався з почуттями своєї доньки. Її листи силоміць були відібрані і надіслані разом з доносом у Москву.

Пережити подібний глум дівчина не змогла. Мотря пориває з батьками і йде у монастир.

Письменник Б. Лепкий у своїй знаменитій трилогії помилково «видає» її за між за нового генерального суддю В. Чуйкевича. Насправді ж це побралиси його син Семен Чуйкович (Ніжинський полковий суддя в 1730—1734 рр.) з Катериною Кочубей. А вже у Любові Федорівни Жученко і Василя Леонтійовича Кочубея було два сини (Василь та Федір) і 5 дочок (Ганна, Катерина, Мотря, Параска, Марія).

За кілька кілометрів від Батурина стояв Кербутовський або Новомлинський монастир і, мабуть, сюди постриглася в черниці Мотря.

В одному з старовинних рукописів я знайшов згадку про те, що при облозі Батурина 1708 р. «приехала черница з монастиря девичего Новомлинского возком, и на возку будка простая, и в черничину одежку ее милости пани Кочубеева» перевдягнула і вивезла подалі від лиха. На мою думку, це була Мотря, яка порятувала матір від небезпеки. За деякими джерелами, вона закінчила вік монашкою і похована на кладовищі Пушкарівки, що на Полтавщині.

2. Мазепи і Мотрі дуб.

1. Легенду записав Іван Іноземцев (Батуринские памятники // Исторический вестник. — 1898. — т. 71. — март. — С. 1060).

3. Проклята Мотря.

1. Будинок полкової канцелярії, нині сховище стародруків та старожитностей Чернігівського історичного музею.

2. Легенду записав Б. Гринченко у XIX столітті. (Див. Гринченко Б. Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с нею губерниях. Чернигов, 1895. — С. 134; Павленко С. «Нікого на світі не любив так...» // Голос України. — 1994. — 21 травня.

4. Мазепині скарби

1. Картини церковної жизни Черниговской епархии из IX вековой ее истории. — Киев, 1911. — С. 62—63.

5. Портрет Мотрі?

1. Див.: Дьомін Л. Тут жили Пушкінські герої // Деснянська правда. — 1982. — 19 лютого.

2. Максименків.

3. Трофимов С. «Звездой блещат ее глаза»... // Литературная Россия. — 1968. — № 42. — 18 октября. — С. 20; Кашка В. Портрет Мотрі Кочубей // Сіверщина. — 1994. — Травень. — № 2. — С. 2.

4. Кашка В. Вказана праця.

5. Скалацький К. «То була гаряча і рішуча дівка!» // Голос України. — 1994. — 22 жовтня. Автор цієї статті наводить пояснення етнологів Вілена Савелійовича Уарзіати з Північноосетинського інституту гуманітарних досліджень: «В Осетии, в частности во Владикавказе, этот портрет... достаточно хорошо известен. Существует устойчивая версия, что на нем изображена представительница осетинской аристократии Фатима (домашнее имя — Леля, Алдатон Алдатова) — одна из первых осетинок, получивших образование в Париже еще в начале нашего века». Журнал «Художник» (1991 р., № 9) опублікував «батуринський» портрет «Мотрі» з підписом на картинці «Мисс Европа» Алдатова Лейла, 1910 год».

6. Мужня дочка дядя

1. Павленко С. Батурин — скорботна сльоза України // Деснянська правда. — 1991. — 14 грудня.

7. Нагорода Меншикова.

1. Павленко С. Батурин — скорботна сльоза України // Деснянська правда. — 1991. — 14 грудня.

8. Мазепина печера.

1. Записав М. В. Рклицький в Новгороді-Сіверську від міщанки Лукерії Шишки в 1894 році. Див.: Гринченко Б. Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. — Чернигов, 1895. — Вып. 1. — С. 130.

9. Таємні ходи.

1. Кодаков О. Батуринські легенди // Радянське село (Бахмач). — 1967. — 20 травня.

2. Біля Бахмача стояв хутір Поросючка, де була заміська спочивальня для гетьмана І. Мазепи та його гостей. Описувачі Новгород-Сіверського намісництва у 1779—1781 роках зробили про це місце такий запис: «Хутор Поросючка (сотни Бахмачкой, растоянием) от хутора козака Годонки, между ветранными мельницами имеюшагось, в 3 верстах. Лежит при болоте, по одной стороне которого дом его сия-

тельства господина генерал фельдмаршала сенатора и разных ординов кавалера графа Кирила Григоріевича Разумовскаго деревяной, обзветшалою и при нем прикажчичих 3 хаты, а по другой под лесом каменной, з двумя деревяними (строения) флигелями (пустой). В сем хуторе никакого боле строения нет, а земли пашенной к оному принадлежащей немалое пространство, также и лесу строевого и дровяного довольно. Хлеб там пашут подданіе других деревень и употребляется оной на эконоом. расходы». (Опис Новгородсіверського намісництва (1779—1781). — К., 1931. — С. 409).

3. Бондаренко В. Пам'ятні місяці Батурина та його околиць // Радянське село. — 1971. — 13 липня.

4. Там само.

10. Скарби Батурина

1. Бондаренко В. Пам'ятні місяці Батурина та його околиць // Радянське село. — 1971. — 13 липня.

2. Там само. — 15 липня.

3. Иноземцев И. Батуринские памятники // Исторический вестник. — 1898. — Т. 71. — Март. — С. 1057—1058.

11. Хитрий прохач.

1. Бантыш-Каменский Д. История Малой России. — К., 1993 — С. 589—590.

12. Щедрий Кирило Розумовський

1. Бантыш-Каменский Д. История Малой России. — К., 1993. — С. 590.

Публікація Сергія ПАВЛЕНКА.

